

**ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ**

Բանալի բառեր – Հայոց ցեղասպանություն, Թուրքիա, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Փերինչեք, հայաստյացություն, Հոլոքոստ

Վերջին շրջանում Հայոց ցեղասպանությանն առնչվող քննարկումների ընթացքում շեշտվում է հիմնահարցին միջազգային իրավունքի դիրքերից անդրադառնալու և խնդրի վերաբերյալ ամբողջական միջազգային իրավական դիրքորոշում մշակելու անհրաժեշտությունը: Ասվածի վկայությունն է նաև 2015 թ. հունվարի 29-ին ընդունված Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի համահայկական հռչակագիրը, որի 6-րդ կետում ուղղակի նշվում է. «Արտահայտում է Հայաստանի և հայ ժողովրդի միասնական կամքը՝ Հայոց ցեղասպանության փաստի համաշխարհային ճանաչման հասնելու և ցեղասպանության հետևանքների հաղթահարման հարցում, ինչի համար մշակում է իրավական պահանջների թղթածրար՝ դիտելով այն անհատական, համայնքային և համազգային իրավունքների և օրինական շահերի վերականգնման գործընթացի մեկնարկ»¹:

Այս հիմնարար խնդրի լուծումը, անշուշտ, պահանջում է ծավալուն և համակարգված աշխատանք, որի ընթացքում հարկ է առկա իրավական հնարավորությունները սթափ գնահատել. անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինչպես ժամանակակից միջազգային իրավական իրողությունները, այնպես էլ պատրաստ լինել գործընթացների զարգացման տարբեր սցենարների: Կարևորելով իրավական դիրքորոշման հստակեցման խնդիրը՝ հարկ է ընդգծել, որ դա որևէ կերպ չի նսեմացնում Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը և հետևանքների հաղթահարմանը ուղղված ջանքերը քաղաքական, քարոզչական կամ ժողովրդական դիվանագիտության ոլորտում, այլ կոչված է ամրապնդելու մեր դիրքերը այդ կարևոր ասպարեզներում:

Այս ենթատեքստում տեղին էմ համարում անդրադառնալ Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող միջազգային իրավական բնույթի որոշ առանցքային հիմնահարցերի, ինչպես նաև վերջին շրջանում այս ոլորտում տեղի ունեցած կարևոր զարգացումներին:

Ինչպես հայտնի է, հիմնական իրավական ակտը, որը վերաբերում է ցեղասպանությանը, 1948 թ. ընդունված Ցեղասպանության հանցագործու-

¹ <http://www.president.am/hy/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-visit-Tsitsernakaberd-Genocide/>

յունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիան է: Անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ միջազգային իրավական այդ ակտի և Հայոց ցեղասպանության հարաբերակցության խնդիրներին:

Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխելու և դրա համար պատժի մասին կոնվենցիան սահմանում է միջազգային ծանրագույն հանցագործությունը՝ ցեղասպանությունը, որի տակ հասկացվում են այս կամ այն ազգային, էթնիկական, ռասայական կամ կրոնական խումբը որպես այդպիսին լրիվ կամ մասնակի ոչնչացնելու մտադրությամբ կատարվող հետևյալ գործողությունները՝ այդպիսի խմբի անդամների սպանությունը, նման խմբի անդամներին լուրջ մարմնական վնասվածքներ պատճառելը, խմբի համար այնպիսի կենսական պայմանների կանխամտածված ստեղծումը, որոնք հաշվարկված են դրա լրիվ կամ մասնակի ֆիզիկական բնաջնջմանը, այդպիսի խմբում ծնելիության կանխմանն ուղղված միջոցները, երեխաների հարկադրական փոխանցումը մարդկանց մի խմբից մեկ ուրիշին (հ. 2): Պատժելի են ցեղասպանությունը, այն կատարելու նպատակով դավադրությունը, հրահրումը, ցեղասպանություն կատարելու փորձը և հանցակցելը (հ. 3)¹:

Նշենք, որ ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի 2-րդ և 3-րդ հոդվածների կետերը, որոնցում սահմանվում է ցեղասպանության հանցակազմը, 1915 թ. թուրքական իշխանությունների կողմից Հայկական հարցի «վերջնական լուծմանն» ուղղված ոճրագործությունների ուղղակի և իրավաբանորեն հստակեցված նկարագրությունը են, և այս իմաստով Հայոց ցեղասպանությունը կարող է ճանաչվել որպես մարդկության պատմության մեջ տեղի ունեցած «դասական» ցեղասպանություն:

Այս իրողությունը քաջ գիտակցելու հետ մեկտեղ՝ իրատեսությունը թելադրում է մեզ, այնուամենայնիվ, հարց տալ՝ որքանո՞վ է իրավաբանորեն արդարացված 1948 թ. Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի վկայակոչումը 1915 թ. տեղի ունեցած իրադարձությունների կապակցությամբ: Այլ կերպ ասած՝ կարող ենք արդյոք Ցեղասպանության մասին կոնվենցիային վերագրել ռետրոակտիվ էֆեկտ (հետադարձ ուժ):

Հետազոտությունների արդյունքները թույլ են տալիս պնդել, որ 1948 թ. կոնվենցիայում նկարագրված հանցագործությունը և դրա պատժելիությունը կիրառելի է 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ: Այս կարծիքը պայմանավորված է մի շարք փաստարկներով, որոնք հակիրճ կարող են ներկայացվել հետևյալ կերպ:

Ինչպես ցույց է տալիս նշված կոնվենցիայի նախաբանի, Նյուրնբերգյան տրիբունալի կանոնադրության² վերլուծությունը, մինչև այդ փաստաթղթերի

¹ Կոնվենցիայի ամբողջ տեքստը տե՛ս http://www.un.org/res/un%20Treaties/III_1.pdf

² Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945, տե՛ս **Schindler D.** and **Toman J.**, *The Laws of Armed Conflicts*, Martinus Nihjoff Publisher, 1988, p. 912-919.

ընդունումը միջազգային իրավունքում գոյություն են ունեցել ցեղասպանությունն արգելող և այն կատարելու համար պատասխանատվություն սահմանող սովորությանին միջազգային իրավական նորմեր: Այսինքն՝ 1948 թ. ընդունված կոնվենցիան ոչ այլ ինչ է, քան մինչև դրա ընդունումն արդեն գոյություն ունեցող միջազգային իրավական նորմերի կոդիֆիկացիա: Ինչ վերաբերում է Նյուրնբերգյան դատավարություններին, ապա սուկ դրանց անցկացման փաստը և ընդունած վճիռները մինչև նշված կոնվենցիայի ընդունումն արդեն իսկ վկայում են ներկայացված տեսակետի օգտին: Հակառակ մոտեցումը, այսինքն՝ ցեղասպանությունն արգելող պայմանագրային նորմերին նախորդող սովորությանին նորմերի առկայության ժխտումը, ուղղակիորեն կասկածի տակ է դնում նշված դատավարությունների օրինականությունը, վճիռների իրավական հիմնավորվածությունը, մի բան, որը ժամանակակից աշխարհում չի կարող թույլ տալ իրեն քաղաքակիրթ համարող ոչ մի անձ կամ պետություն:

Նույնիսկ եթե մի պահ ընդունենք, որ վերը շարադրված փաստարկները գոյություն չունեն, և որ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի ընդունումից առաջ համապատասխան միջազգային իրավական նորմեր գոյություն չեն ունեցել, ապա անգամ այդ դեպքում առկա են մեր դիրքորոշումը հաստատող պատշաճ իրավական հիմքեր: 1915 թ. թուրքական կառավարության իրականացրած ցեղասպանության առնչությամբ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի կիրառելիությունը կարելի է հիմնավորել այդ գործողության և դրա հետևանքների շարունակական բնույթով: Այդ առումով Հայոց ցեղասպանությունը շարունակվում է մինչ օրս և կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ չեն վերացվել դրա հետևանքները: Ցեղասպանության հետևանքով հայ ժողովրդի մեծ մասը ստիպված է ապրել իր հայրենիքից դուրս՝ ամեն օր, ամեն ժամ դիմակայելով ազգային ինքնությունը կորցնելու, որպես ազգային հանրություն, առանձին էթնոմշակութային միավոր գոյությունը դադարելու վտանգին: Մեր ժողովրդի սփյուռքահայ հատվածը կամովին չի լքել իր հայրենիքը և տասնյակ տարիներ ստիպված է եղել մարտնչել իր ինքնության պահպանման համար, նա հայտնվել է այդ վիճակում բռնության արդյունքում: Եվ քանի որ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիան նպատակ է հետապնդում կանխել և պատժել որևէ ազգային խմբի համատարած կամ մասնակի բռնի ոչնչացումը, հայ ժողովրդի՝ 1915 թ. սկսված և մինչ օրս շարունակվող ցեղասպանությունը նշված կոնվենցիայի կոպիտ խախտում է:

Ավելացնենք, որ համաձայն իրավաբանության հիմնարար սկզբունքի, եթե իրավախախտումը և դրա հետևանքները շարունակվում են, ապա իրավախախտում սկսելու ժամանակը համապատասխան օրենքի կիրառման համար իրավաբանորեն էական չէ: Այլ կերպ ասած՝ օրենքի հետադարձ ուժի արգելքն այս դեպքում կիրառելի չէ: Եթե նոր օրենք է ընդունվում, որն արգելում է արդեն սկսված իրավախախտումը, ապա այդ օրենքը տարածվում է

դրա վրա այն դեպքում, եթե իրավախախտումը և դրա հետևանքները շարունակվում են:

Այս ենթատեքստում կարևոր նշանակություն ունի նաև այն, որ ՄԱԿ-ը 1968 թ. նոյեմբերի 26-ի կոնվենցիայում¹ հրաժարվեց կիրառել վաղեմության ժամկետը մարդկության դեմ հանցագործությունների նկատմամբ, որոնց շարքում առաջինը ցեղասպանություն հանցագործությունն է: Այդ իրավական ակտում ուղղակիորեն նշվում է, որ վաղեմության ժամկետը չի կարող կիրառվել Նյուրնբերգյան տրիբունալի կանոնադրության և Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայում նշված հանցագործությունների, ինչպես նաև զինված հարձակման պատճառով բռնագաղթի ենթարկելու կապակցությամբ անկախ դրանց կատարման ժամանակից: 1968 թ. կոնվենցիայի այս հստակ ձևակերպումը միանշանակ նախատեսում է, որ այն ամբողջությամբ վերաբերում է նշված բոլոր հանցագործություններին, անկախ այն բանից, թե երբ են դրանք կատարվել:

Այսպիսով, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ Ցեղասպանության մասին 1948 թ. կոնվենցիայում ամրագրված միջազգային իրավունքի սովորության խնդրի ամբողջական և անվերապահ կիրառելիության վերաբերյալ կարծիքը պետք է համարել հիմնավորված և գործող միջազգային իրավունքին լիովին համապատասխան:

Կարևոր և համապատասխան ուսումնասիրություն պահանջող հարց է 1915 և հետագա թվականների իրադարձությունների համար պատասխանատվության սուբյեկտի խնդիրը: Այստեղ ևս պահանջվում է հստակ միջազգային իրավական դիրքորոշման մշակում, ժամանակակից միջազգային իրավական նորմերի հմուտ օգտագործում: Նշված ոլորտում առկա հիմնախնդիրների շարքից կարելի է առանձնացնել 1915 թ. ցեղասպանության համար Թուրքիայի պատասխանատվության հարցը, որն ըստ էության կապված է Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդության հարցի հետ:

Այստեղ մենք պետք է ելնենք պատմական այն իրողությունից, որ Օսմանյան կայսրության քայքայման արդյունքում չի ստեղծվել լիովին մի նոր պետություն՝ Թուրքիայի Հանրապետությունը, այլ այն գոյություն ունեցած պետության իրավահաջորդն է, որը պատերազմի ընթացքում կորցրեց իր գաղութները, փոփոխվեց կառավարման համակարգը:

Այսպիսի մոտեցման հիմքում ընկած են ոչ միայն զուտ տրամաբանությունը կամ իրադարձությունների օբյեկտիվ գնահատականները: Այսպես, քննարկվող խնդրի կապակցությամբ կարևոր նշանակություն ունեն նաև միջազգային իրավական պրակտիկան, միջազգային հարաբերություններում առկա նախադեպերը: Որպես դրա նորագույն օրինակ կարելի է դիտել Ռուսաստանի Դաշնության իրավահաջորդությունը, որը միջազգային հանրույթ-

---

¹ Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 26 November 1968, տե՛ս **Schindler D.** and **Toman J.**, նշվ. աշխ., p. 925-928:

յան կողմից իրավացիորեն ճանաչվեց որպես Խորհրդային Միության իրավասուբյեկտության օրինական շարունակող:

Բացի դրանից, պետք է նշել, որ վերը ներկայացված կարծիքը ժամանակին ստացել է հեղինակավոր իրավական հիմնավորում, որն իր նշանակությունը և իրավական ուժը չի կորցրել մինչ օրս: Խոսքը, այսպես կոչված, «Օստոմանյան պարտքի արբիտրաժի» վճռի մասին է, որում, ըստ էության, պատասխան է տրվում այն հարցին, թե արդյոք Թուրքիայի Հանրապետությունն Օսմանյան կայսրության իրավահաջո՞րդն է: Այդ դատավարության ընթացքում քննարկվում էր Օսմանյան կայսրության արտաքին պարտքի հարցը: Համաձայն արբիտրաժի որոշման՝ Թուրքիան պատասխանատու է Օսմանյան կայսրության արտաքին պարտքերի համար, քանի որ նրա իրավահաջորդն է: Գործի քննության արդյունքում միջազգային աստյանը հանգել էր կարևոր և միանշանակ եզրակացության. «Միջազգային իրավունքի համաձայն՝ Թուրքիայի Հանրապետությունը պետք է ճանաչվի որպես Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդ»¹:

Վերը նշված դիտարկումները կարող են թվալ ինչ-որ իմաստով տեսական և վերացական, սակայն գործընթացների զարգացումը ցույց տվեց, որ մենք գործ ունենք շատ կոնկրետ և գործնական մեծ նշանակություն ունեցող հիմնահարցերի հետ, որոնք պահանջում են միջազգային իրավական հստակ մոտեցումների մշակում և դրանց պատշաճ ներկայացում:

Ինչպես հայտնի է, 2013 թ. դեկտեմբերին Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետև՝ ՄԻԵԴ) վճիռ կայացրեց Դոդու Փերինչեքն ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով, որով համարեց, որ վերջինիս նկատմամբ տեղի է ունեցել խոսքի ազատության ապօրինի սահմանափակում: Այս վճիռը կարևորվում է նրանով, որ խնդրո առարկա են դարձել հայտնի թուրք ազգայնականի հակահայկական արտահայտությունները, մասնավորապես՝ Հայոց ցեղասպանության ժխտումը: Շվեյցարական իշխանությունները քրեական պատասխանատվության են ենթարկել Փերինչեքին ռասիստական վարքագծի համար, ինչը նա բողոքարկել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում:

Մեր կարծիքով, չնայած այն բանին, որ որպես այդպիսին գործը վերաբերում է կոնկրետ անձնավորության գործողությունների քրեաիրավական գնահատականին, այս խնդիրը կարող է հիմնարար նշանակություն ունենալ ինչպես ՄԻԵԴ-ի նախադեպային պրակտիկայի ձևավորման համար, այնպես էլ Հայոց ցեղասպանության և դրա միջազգային իրավական գնահատականի ճանաչման գործընթացի վրա: Ակնհայտ է, որ թուրքական քարոզչությունը անպայման կօգտագործի նշված վճիռը Հայոց ցեղասպանությունը ժխտելու և դրա ժխտման քրեականացումը խոչընդոտելու նպատակով: Ուստի անչափ կարևոր է այն, որ շվեյցարական կառավարությունը բողոքարկել

¹ Reports of international Arbitral Awards, N 1, 1925, p. 529.

է նշված վճիռը, իսկ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Մեծ պալատը համաձայնվել է այն ընդունել իր քննությանը: Ողջունելի է նաև այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը որոշեց հանդես գալ տվյալ գործի 2015 թ. կրկնակի քննությանը որպես երրորդ կողմ, ինչն անկասկած դատարանին հնարավորություն ընձեռեց ավելի բազմակողմանիորեն քննելու գործը:

Այս պայմաններում կարևորվում է ՄԻԵԴ-ի 2013 թ. կայացրած վճռի խոցելի կողմերի բացահայտումը, ինչը պետք է օգնի դատարանին՝ շտկելու կայացրած սխալը, իսկ ավելի լայն ենթատեքստում՝ հստակեցնել մեր սեփական դիրքորոշումը և փաստարկները, որոնք անհրաժեշտ են հակառակորդի հնարքները չեզոքացնելու համար: Այս առումով կցանկանայինք շեշտել, որ այդ դատաքննությունը տեղի է ունեցել Թուրքիայի մասնակցությամբ, որը այդ գործում հանդես էր գալիս որպես երրորդ կողմ: Մրցակցային դատավարության պայմաններում նշված հանգամանքը էական ազդեցություն է թողել կայացրած վճռի վրա, քանի որ վճիռներ կայացնելիս դատարանը պետք է էլներ այն փաստարկներից, որոնք ներկայացնում են կողմերը դատաքննության ընթացքում:

Հիմնական փաստարկներից մեկը, որի վրա դատարանը հիմնել է իր վճիռը, այն է, որ թուրք ազգայնականը համապատասխան հայտարարություններ անելիս իբրև թե չի ունեցել ռասիստական դրդապատճառներ:

«112. ...Չնայած նրան, որ ներպետական դատարանները նրա այս դիտարկումները ավելի «ռասիստական» և «ազգայնական» են համարել, քան թե պատմական (Դաշնային դատարանի դիտ. 5.2, վերոնշյալ 13-րդ կետ), դիմումատուի հայտարարությունների և փաստարկների էությունը, այնուամենայնիվ, պատմության համատեքստում են գտնվում, ինչպես ցույց է տալիս, մասնավորապես, այն փաստը, որ միջամտություններից մեկն էլ տեղի է ունեցել 1923 թվականի Լոզանի պայմանագրին նվիրված գիտաժողովի ընթացքում: Բացի դրանից, դիմումատուն նաև որպես քաղաքական գործիչ է արտահայտվել այն հարցի մասին, որը վերաբերում էր պետությունների միջև եղած հարաբերություններին, այն է մի կողմից Թուրքիայի, մյուս կողմից՝ Հայաստանի, պետություն, որի ժողովուրդը զանգվածային ջարդերի և բռնի տեղահանությունների զոհ է դարձել: Ինչ վերաբերում է հանցագործության որակմանը, այս հարցը նույնպես իրավական բնույթի էր: Ըստ այդմ, դատարանը գտնում է, որ դիմումատուի ելույթը, ամենայն հավանականությամբ, պատմական, իրավական և քաղաքական բնույթի է եղել»¹:

Այս եզրակացությանը հանգելուն դատարանին զարմանալիորեն չեն խանգարել դիմումատուի այն հայտարարությունները, որոնցում նա իրեն

---

¹ AFFAIRE PERİNÇEK c. SUISSE (Requête no 27510/08): Մեջբերվում է ըստ Վ. Քոչարյանի կազմած «Հայոց ցեղասպանությունը միջազգային իրավական փաստաթղթերում» ժողովածուի, Երևան, 2014, էջ 164:

Թալեաթ փաշա է անվանում¹, և որ երբեք չի փոխի իր դիրքորոշումը, նույնիսկ եթե մի չեզոք հանձնաժողով օրերից մի օր հաստատի, որ Հայոց ցեղասպանությունը իրոք տեղի է ունեցել: Ակներև է, որ քաղաքակիրթ աշխարհում ցանկացած ոք, ով իրեն նույնացնի Հիտլերի, Հիմլերի կամ մեկ այլ ոճրագործի հետ, միանշանակ կճանաչվի ռասիստ և ծայրահեղական, սակայն Հայոց ցեղասպանությունը կամ ջարդերը (ըստ դատարանի) կազմակերպած Թալեաթի դեպքում դա «գտնվում է պատմության համատեքստում»: Իր մտեցումները հիմնավորել ջանալով՝ դատարանը «փրկարար» փաստ է մեջբերում. խնդրո առարկա որոշ հայտարարություններ արվել են «1923 թվականի Լոզանի պայմանագրին նվիրված գիտաժողովի ընթացքում»: Ստացվում է, որ գիտաժողովների ընթացքում ռասիստական հայտարարություններ սկզբունքորեն հնարավոր չէ անել, ինչ է: Պարզ չէ նաև, թե ինչպես է դատարանը պատկերացնում «գիտական բանավեճը» մի անհատի հետ, ով, Հայոց ցեղասպանությունը «միջազգային սուտ» կոչելով, հայտարարում է, որ երբեք չի փոխի իր (ռասիստական և հայատյաց) դիրքորոշումը անգամ այն դեպքում, երբ ապացուցվի հակառակը: Մի թե ըստ դատարանի այսպիսին պետք է լինեն «պատմական փաստերի վերաբերյալ բանավեճերը» կամ «իրավական և քաղաքական բնույթի ելույթները»:

Բացի դրանից՝ դատարանը փաստորեն շեղվել է տարիների ընթացքում իր իսկ մշակած դատական պրակտիկայից, համաձայն որի՝ Եվրոպական դատարանը քննարկում է ոչ այնքան փաստացի հանգամանքներ, որքան իրավունքի և դրա մեկնաբանման հարցեր: Նշվածը հատկապես վերաբերում է քրեական դատավարության ընթացքում դատավորների մեջ ձևավորվող ներքին համոզմունքին, առավել ևս, երբ խոսքը հանցագործության դրդապատճառների, հանցագործության սուբյեկտիվ կողմի մասին է: Այդ պայմաններում անհասկանալի է, թե ինչի հիման վրա է ՄԻԵԴ-ը կասկածի տակ դնում շվեյցարական արդարադատության մի քանի ատյանների կայացրած վճիռը՝ հնարավորություն չունենալով անգամ հարցաքննել Փերինչեֆին: Այս առումով նաև հատկանշական է, որ տվյալ անձը մի քանի անգամ դատապարտված է եղել Թուրքիայում հենց իր ազգայնական և ծայրահեղական գործունեության պատճառով:

Դատարանը, անդրադառնալով Հայոց ցեղասպանության խնդրին, հակադրվում է շվեյցարական դատարանների արտահայտած այն համոզմանը, որ համընդհանուր համաձայնություն կամ կոնսենսուս գոյություն ունի 1915 և հետագա տարիների իրադարձությունները «ցեղասպանություն» որակելու վերաբերյալ, այն իրողությանը, որ « միջազգային քրեական իրավունքին նվիրված գրականությունում, մասնավորապես ցեղասպանությունների ուսումնասիրմանը վերաբերող, հենց Հայոց ցեղասպանությունն է ներկայաց-

---

¹ Նույն տեղում, կետ 88, էջ 151:

ված որպես դրա «դասական» օրինակ» (Դաշնային դատարանի վճիռ, դիտ. 4.2, կետ 13)¹:

Սակայն, ի հեճուկս դրան, իր դատողություններում դատարանը գալիս է մի խայտառակ և տարօրինակ «եզրահանգման», համաձայն որի, ըստ էության, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ պատմական ճշմարտության հաստատումը և պատշաճ իրավական գնահատականը սկզբունքորեն անհնարին են.

«117. Ամեն դեպքում նույնիսկ կասկածելի է, որ կարող է «ընդհանուր կոնսենսուս» լինել մասնավորապես առանձնահատուկ այն իրադարձություններում, որոնք քննարկվող հարցն են կազմում, քանի որ պատմական հետազոտությունները հակասական են և վիճելի, որոնց վերաբերյալ հստակ եզրակացություններ կամ օբյեկտիվ ու բացարձակ ճշմարտություններ չեն տրվում (տե՛ս այս առումով Իսպանիայի Սահմանադրական դատարանի No 235/2007 վճռի վերոնշյալ 38-40 կետերը): Այս առումով, սույն գործը հստակ տարանջատում է Հոլոքոստը հերքելու հանցագործության վերաբերյալ գործերը (տե՛ս, օրինակ, Robert Faurisson c. France գործը, որոշված 1996 թվականի նոյեմբերի 8-ին՝ Միավորված ազգերի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի կողմից, ծանուցում թիվ 550/1993, փաստաթուղթ CCPR/C/58/D/550/1993 (1996)): Առաջին՝ դիմումատուներն այդ գործերում չեն վիճարկել զուտ մեկ հանցագործության իրավաբանական որակումը, այլ մերժել են պատմական փաստեր, երբեմն շատ կոնկրետ, օրինակ՝ գազի խցիկների գոյությունը: Երկրորդ՝ հերքվում էին նացիստական ռեժիմի կողմից կատարված հանցագործություններ, որոնք ունեն հստակ իրավական հիմք, այն է՝ 1945 թվականի հուլիսի 8-ի Լոնդոնյան համաձայնագրով կազմավորված Միջազգային զինվորական դատարանի կանոնադրության 6-րդ հոդվածի վերոհիշյալ 19-րդ կետը: Երրորդ՝ շահագրգիռ անձանց կողմից կասկածի տակ առնված պատմական փաստերը քննվել են հստակ սահմանված միջազգային արդարադատության դատարանի կողմից»²:

Ներկայացված պարբերությունում դատարանի կողմից իրականացվող Հայոց ցեղասպանության «հստակ տարբերակումը» Հոլոքոստից ոչ այլ ինչ, քան երկակի չափանիշների խտրական կիրառում չի կարելի գնահատել: Այդ ենթատեքստում դատարանը նշում է, որ, ի տարբերություն Հոլոքոստի ժխտմանը վերաբերող գործերի, սույն գործով դիմումատուն իբրև ոչ թե ժխտել է պատմական փաստերը, այլ միայն դրանց իրավական գնահատականը: Դատարանի այս մտեցումը ոչ մի կերպ արդարացված և հիմնավոր չենք կարող համարել, քանի որ իրավական գնահատականները ամեն դեպքում պետք է բխեն հենց պատմական փաստերից, և մերժելով խնդրո առարկա իրադարձությունները ցեղասպանություն համարելը՝ դիմումատուն

¹ Նույն տեղում, կետ 87, էջ 151:

² Նույն տեղում, կետ 117, էջ 165:

ժխտել է նաև «շատ կոնկրետ» պատմական իրողությունը՝ թուրքական կառավարության նպատակը՝ մեկընդմիջտ «լուծել» հայկական հարցը հայերի գանգվածային ոչնչացման միջոցով:

Ավելի մտահոգիչ է դատարանի՝ Հոլոքոստից «հստակ տարբերակելու» մյուս փաստարկը, այն, որ, ի տարբերություն Հայոց ցեղասպանության, Հոլոքոստին վերաբերող «պատմական փաստերը քննվել են հստակ սահմանված միջազգային արդարադատության դատարանի կողմից»: Դատարանի կողմից այս «տարբերակումը» կարելի է գնահատել որպես անհեթեթ և, հաշվի առնելով Եվրոպական դատարանի վճիռների նախադեպային ուժը նաև վտանգավոր, քանզի ստացվում է, որ որևէ պատմական փաստ կամ դրան տրված իրավական գնահատական գոյություն ունենալ չի կարող, եթե այն չի քննվել «միջազգային արդարադատության դատարանի կողմից»: Ակներև է, որ նման մոտեցումը լուրջ չի կարող ընկալվել: Բացի դրանից, դատարանի որդեգրած այս մոտեցումը շատ խոցելի է մարդու իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից, և կարող է տպավորություն ստեղծվել, որ Եվրոպական դատարանը մոռացել է իր հիմնական առաքելությունը: Դատապարտելով ցեղասպանությունները՝ միջազգային հանրությունը ելնում է նախ և առաջ զոհերի և նրանց սերունդների պաշտպանության դիրքերից, և որքանով է հիմնավորված կամ բարոյական նման պաշտպանության բացակայությունը հիմնավորել նույն միջազգային հանրության անկարողությամբ՝ կազմակերպելու նման դատավարություններ: Ցեղասպանության զոհերը չեն կարող պատասխանատու լինել այդ ցեղասպանությունը դատապարտող միջազգային ատյանի բացակայության համար: Ինչ վերաբերում է Հայոց ցեղասպանությանը, ապա պետք է շեշտել, որ մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունների համար միջազգային պատասխանատվության գաղափարի առաջքաշումը ուղղակիորեն կապված է հենց 1915 թ. իրադարձությունների հետ: 1915 թ. մայիսի 15-ի Ֆրանսիայի, Մեծ Բրիտանիայի և Ռուսաստանի համատեղ հռչակագրում միջազգային հարաբերությունների պրակտիկայում առաջին անգամ ամենաբարձր մակարդակով հիշատակվեց «մարդկայության դեմ հանցագործությունը» հասկացությունը, և հայտարարվեց, որ համապատասխան տերությունները «պատասխանատվության են ենթարկելու օսմանյան կառավարության բոլոր անդամներին և այդ ջարդերում ներգրավված նրանց գործակալներին»¹: Արդյոք այն, որ ինչ-ինչ պատճառներով, բայց հաստատապես ոչ ցեղասպանության զոհերի և դրանց ժառանգների մեղքով, այդ ողջունելի մտադրությունը չհաջողվեց կյանքի կոչել, պետք է որևէ կերպ ազդի այդ ոճրագործության պատմական իրողության կամ իրավական գնահատականի վրա: Կարծում եմ՝ պատասխանը միանշանակ է, և Եվրոպական դատարանը պետք է հրաժարվի նման հիմնագուրկ և խտրական մոտեցումներից:

---

¹ Նույն տեղում, էջ 9:

2013 թ. իր վճռով դատարանը թույլ է տվել նաև մեկ այլ խտրական մոտեցման դրսևորում: Նույնպես զուգահեռներ անցկացնելով Հոլոքոստի հետ՝ դատարանը «... կհսում է թուրքական կառավարության կարծիքը, որի համաձայն՝ Հոլոքոստի հերքումն այսօր հակասեմիտականության հիմնական շարժիչն է: Իրականում նա գտնում է, որ այն վերաբերում է մի երևույթի, որը կրկին արդիական է, և ընդդեմ որի միջազգային հանրությունը պետք է ամուր և զգոն կանգնի: Չենք կարող հաստատել, որ «ցեղասպանության» իրավաբանական որակման հերքումը 1915 թվականին և դրան հաջորդող տարիներին տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների ժխտումը կարող է նույն ազդեցությունն ունենալ»¹:

Միջազգային ծանրագույն հանցագործությունը ժխտող Թուրքիայի կառավարության երկակի չափանիշներով և խտրականությամբ լի նման դիրքորոշումը «կիսելը» պատիվ չի կարող բերել մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում գործող ամենահեղինակավոր միջազգային ասոյանին: Եթե անգամ մի պահ անտեսենք այդ դիրքորոշման խտրական էությունը, ապա, միևնույնն է, այն անընդունելի է, քանի որ չի համապատասխանում իրականությանը: Հայոց ցեղասպանության ժխտումը հայատյացության կենտրոնական տարրն է, որով առաջնորդվում են ոչ միայն թուրքական ծայրահեղ ազգայնականները և ահաբեկիչները, այլև Թուրքիայի ամբողջ պետական մեքենան և պաշտոնական քարոզչությունը: Որպես օրինակ կարելի է հիշատակել Թուրքիայի ներկայիս նախագահ Էրդոհանի հայտարարությունը, որով նա վիրավորանք է համարում «հայ» անվանելը²: Նույն հայատյաց գաղափարական արմատներից են սնվում նաև մի շարք ահաբեկչական դրսևորումներ, այդ թվում 2007 թ. հայտնի հայ լրագրող Հրանտ Դինքի սպանությունը: Հայոց ցեղասպանության ժխտումը մեկ այլ պետության՝ Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության հիմնաքարերից մեկն է³: Եվ դա պատահական չէ, քանի որ հենց այդ պետությունում հայատյացությունը վերածված է պաշտոնական պետական քաղաքականության, ինչի մասին են վկայում նույն Եվրոպայի խորհրդի մեկ այլ հեղինակավոր ասոյանի՝ Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողովի (ECRI) զեկույցները⁴: Այսպիսով՝ այս ամենը անտեսելով և թուրքական պարզագույն դեմագոգիկ հնարքի հետ համամիտ լինելով՝ Եվրոպական դատարանը թույլ է տվել ինչպես սկզբունքային, այնպես էլ փաստային լրջագույն սխալ, որը պարտադիր ենթակա է ուղղման:

¹ Նույն տեղում, կետ 119, էջ 166:

² Տե՛ս <http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2014/08/06/is-armenian-an-insult-turkeys-prime-minister-seems-to-think-so/>

³ Տե՛ս օրինակ, <http://azeridaily.com/politics/653> կամ <http://en.president.az/articles/11533>

⁴ Տե՛ս First report on Azerbaijan (adopted on 28 June 2002), Second report on Azerbaijan (adopted on 15 December 2006), Third report on Azerbaijan (adopted on 23 March 2011), http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Azerbaijan/Azerbaijan_CBC_en.asp

Բացի վերը նշվածից, դատարանը իր վերին աստիճանի կասկածելի վճիռը հիմնել է մի շարք այլ անընդունելի փաստարկների վրա: Մասնավորապես, դատարանը գտնում է, որ իբր գոյություն չունի գերակա հանրային շահ և հրատապ սոցիալական անհրաժեշտություն քրեականացնելու ցեղասպանությունների ժխտումը:

«129. Հաշվի առնելով շարադրվածը և հատկապես համեմատական իրավունքի տարրերի լույսի ներքո՝ դատարանը գտնում է, որ ազգային իշխանությունների կողմից դիմումատուին դատապարտելու համար առաջ քաշված պատճառաբանություններից ոչ բոլորն են տեղին և, միասին վերցրած, բավարար չեն: Ներպետական մարմինները չեն ցուցադրել մասնավորապես այն, որ դիմումատուի դատապարտումը հանդիսանում է «հանրային գերակա շահ» կամ այն անհրաժեշտ է եղել ժողովրդավարական հասարակությունում 1915 թ. և հաջորդող տարիներին վայրագությունների գոհերի հետևորդների պատվի և զգացմունքների պաշտպանության համար: Ներպետական մարմինները գերազանցել են իրենց օժտած հայեցողությունների սահմանը, որը վերաբերում է որոշակի հանրային շահի ներքո գտնվող բանավեճին»¹:

Այս եզրահանգումը, որում ամփոփված է կայացրած վճռի էությունը, դատարանը, բացի վերը շարադրած մոտեցումներից հիմնավորում է նաև նրանով, որ ոչ բոլոր պետություններն են ճանաչել կամ քրեականացրել Հայոց ցեղասպանության ժխտումը: Փորձելով ավելի համոզիչ դարձնել իր դիրքորոշումը՝ դատարանը «համեմատական իրավունքի լույսի ներքո» վկայակոչում է² Իսպանիայի Սահմանադրական դատարանի 2007 թ. նոյեմբերի 7-ի (No 235/2007) և Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհրդի 2012 թ. հայտնի վճիռները: Նպատակ չունենալով սույն անդրադարձում նշված փաստաթղթերի առանձին վերլուծություն կատարել՝ նշենք միայն, որ անհրաժեշտ է հստակ գիտակցել, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը չի կարող կաշկանդված լինել առանձին պետությունների մարմինների դիրքորոշմամբ, այլ հակառակը, վերջիններս պարտավոր են իրենց մոտեցումները համապատասխանեցնել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին: Այս պարզ ճշմարտությունը անշուշտ գիտակցում էին նաև քննարկվող դատական վճռի հեղինակները, որոնք հատուկ նշել են, որ նշված վճիռները «ձևականորեն չեն վերաբերում իր պահանջած նախադեպերին», սակայն ոչ հստակ և որևէ կերպ չհիմնավորված պատճառներով «դատարանը չէր կարող անտարբեր մնալ այդ զարգացումների նկատմամբ»³:

Ինչ վերաբերում է այն բանին, որ ոչ բոլոր պետություններն են ճանաչել

¹ AFFAIRE PERİNÇEK c. SUISSE(Requête no 27510/08): Մեջբերվում է ըստ Վ. Քոչարյանի կազմած հիշյալ ժողովածուի, էջ 169:

² Նույն տեղում, կետեր 121, 122, 123, էջ 167-168:

³ Նույն տեղում, կետ 123:

Հայոց ցեղասպանությունը, ապա դատարանի նման հարցադրումը, մեղմ ասած, զարմանք հարուցող կարելի է համարել: Արդյոք կա միջազգային իրավունքում որևէ կերպ ձևակերպված և բոլոր պետություններին ուղղված պահանջ ճանաչելու բոլոր ցեղասպանությունները, այդ թվում՝ Հայոց ցեղասպանությունը: Արդյոք ք ցեղասպանության իրողության հետ կապված հարցը պետք է լուծվի պետությունների «ձայների մեծամասնությամբ», իսկ եթե այո, ապա ի՞նչ մեծամասնություն պետք է լինի՝ պարզ, թե՛ որակյալ: Նման մոտեցման անհեթեթությունն էլ ավելի է ընդգծվում այն փաստով, որ առկա են ընդամենը երկու պետություն, որոնք պաշտոնապես ժխտում են Հայոց ցեղասպանությունը: Խոսքը Թուրքիայի և Ադրբեջանի մասին է, որոնք, ինչպես արդեն ներկայացվեց, հայատյացությունը դարձրել են Թուրքիայի դեպքում կիսապաշտոնական, իսկ Ադրբեջանի՝ պաշտոնական քաղաքականության հիմք:

Ըստ 2013 թ. ընդունված որոշման՝ ՄԻԵԴ-ի կարծիքով չկա ոչ մի անհրաժեշտություն սահմանելու քրեական պատասխանատվություն ցեղասպանությունները ժխտելու համար: Դատարանի նման պնդումը հատկապես աղաղակող է մեր օրերում, երբ, ցավոք սրտի, ցեղասպանություն երևույթը զուտ պատմական չէ, և այդ աղետալի ոճրագործությանը մենք ականատես ենք ժամանակակից Միջին Արևելքում:

Անընդունելի և անհասկանալի կարելի է անվանել դատարանի այն պնդումը, թե իբր ցեղասպանությունները ժխտելու համար քրեական պատիժ սահմանելու «ծայրահեղ սոցիալական անհրաժեշտություն» գոյություն չունի: Անհրաժեշտ է շեշտել, որ նման պահանջ պարունակում է Եվրոպայի խորհրդի Ռասիզմի և անհանդուրժողականության դեմ պայքարի եվրոպական հանձնաժողովի կողմից դեռևս 2003 թ. ընդունված և բոլոր եվրոպական պետություններին ուղղված Ընդհանուր քաղաքական երաշխավորագիրը¹, որը նվիրված է ռասիզմի դեմ ուղղված ազգային օրենսդրության նվազագույն չափորոշիչներին: Սույն տողերի հեղինակը պատիվ ունի հանդիսանալ նշված մարմնի անդամ և անձամբ իր մասնակցությունն է բերել նշված որոշման մշակմանը և ընդունմանը: Նշված փաստաթղթի չորրորդ՝ «Քրեական օրենսդրություն» բաժնի 18-րդ կետը ուղղակի նախատեսում է, որ «օրենքը պետք է հետապնդի և պատիժ սահմանի կանխամտածված և ռասիստական դրդումներով կատարված ցեղասպանության հանցագործության, մարդկության դեմ հանցագործությունների և ռազմական հանցագործությունների հանրային ժխտումը, արդարացումը կամ նշանակության նվազեցումը»: Հատկանշական է, որ ի սկզբանե այդ փաստաթղթի նախագիծը նախատեսում էր նման դրույթ սահմանել միայն Հոլոքոստի վերաբերյալ,

¹ ECRI General Policy Recommendation No.7: National legislation to combat racism and racial discrimination, տես http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/default_en.asp

սակայն հետագա բանավեճի արդյունքում պարզ դարձավ երկակի չափանիշների անընդունելիությունը, և Հանձնաժողովը եկավ վերոհիշյալ որոշմանը: Պարզ չէ, թե ինչպես Եվրոպայի խորհրդի մարմինը նման պահանջ կարող էր ուղղել պետություններին՝ սոցիալական անհրաժեշտության բացակայության պայմաններում: Ընդհանուր առմամբ պետք է նշել, որ վերջին տարիներում ՄԻԵԴ-ի պրակտիկայում գնալով ավելանում են դեպքերը, երբ դատարանը իր վճիռները հիմնավորում է Ռասիզմի և անհանդուժողակության դեմ պայքարի հանձնաժողովի փաստաթղթերի հղումներով¹: Համապատասխանաբար միայն տարակուսանք կարող է առաջացնել այն հանգամանքը, որ խնդրո առարկա վճիռը կայացնելիս դատարանը փաստացի անտեսել է Եվրոպայի խորհրդի հեղինակավոր կառույցի վերոշարադրյալ սկզբունքային մոտեցումը:

Ընդհանուր առմամբ գտնում եմ, որ Փերինչեքի գործով ՄԻԵԴ-ի կայացրած վճիռն անհիմն և խոցելի է, ըստ էության անընդունելի և վտանգավոր դատական սխալ է: Այս առումով պատահական չէ այն հանգամանքը, որ փաստացի այդպիսի վճիռ ընդունելուն կողմ է եղել դատարանական կազմի փոքրամասնությունը, քանի որ յոթ դատավորներից չորսը ներկայացրել են հատուկ կարծիք: Մնում է հուսալ, որ ՄԻԵԴ-ի Վերին պալատում 2015 թ. կրկնակի քննությամբ հնարավոր կլինի ապահովել արմատապես այլ որակի, իրավունքին և պատմական իրողությանը համապատասխանող վճիռ:

Виген Кочарян – Геноцид армян в свете международного права

В статье освещаются ряд теоретических вопросов связанных с правовой квалификацией Геноцида армян, а также проводится критический анализ решения 2013 г. Европейского суда по правам человека по делу “Perincek v. Switzerland”. Отмечается неоднозначность и сомнительность аргументации суда и применение “двойных стандартов”, что привело к принятию ошибочного решения.

Vigen Kocharyan – The Armenian Genocide in the Context of International Law

The problems of legal qualification of the Armenian Genocide are discussed in the article. The author focused on controversial ECHR 2013 judgment on “Perincek v. Switzerland” case. The critical analysis of Court’s argumentation shows ill-founded conclusions and use of “double standards” which led to the adoption of an erroneous judgment.

---

¹ Տե՛ս **Кочарян В. В.**, Проблемы формирования европейских стандартов в области борьбы с дискриминацией и нетерпимостью // Современные проблемы совершенствования правового регулирования: национальные и международные правовые аспекты. Сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященная 80-летию создания юридического факультета ЕГУ, Ереван, 2013, с. 145-159: